

Úvod. Analýza pramene

Olga Sixtová

1. Pramen, jeho vznik a kontext

Rukopis, jehož zpracování – částečně v podobě úplného překladu, částečně v podobě regist – zde předkládáme,¹ se nachází ve správě Státního okresního archivu v Kolíně² a je jedním z dochovaných archivních materiálů k dějinám zaniklé kolínské židovské obce. Co je jeho obsahem, udává hebrejský úvodní list:

Tato kniha předáků, zdejších představených, byla nově založena v době [jejich] nového jmenování v pátek 20. tevetu 491 (29. prosince 1730), aby do ní byla zapisována všechna místa v synagoze, [tak] aby dědictví nepřecházelo z kmene na kmen, a rovněž aby do ní byly zapisovány svaté knihy – svitky Tóry – a všechno svaté náčiní, které budou představenými naší obce, necht' je chrání jejich Skála a Vykupitel, svěřeny do našich rukou, jak je objasněno uvnitř, jelikož staré knihy shořely během požáru naší obce [...]. (fol. H003a)³

Kromě vymezení zamýšleného obsahu knihy, který je širší, než uvádí dnešní archivní označení, se v textu dozvídáme i její původní, vlastní název: „kniha zdejších představených“ (heb. *pinčas gaba'im de-mata*, zkráceně *pinčas gd* či *pinchas gdm*),⁴ pod nímž na ni také nadále budeme odkazovat. Můžeme rovněž upřesnit dobu jejího vzniku: 29. prosince 1730.

¹ Na úvod bych ráda poděkovala za rady a ochotnou pomoc, které mi při zpracování rukopisu poskytli zejména Vlastimila Hamáčková, Daniel Polakovič, Alexandr Putík a Dana Veselská, všichni z Židovského muzea v Praze. Můj dík patří též Simonu Neubergovi z Trevírské univerzity a Pavlu Sládkovi z Karlovy Univerzity v Praze, Marii Buňatové z Univerzity Pardubice a Marii Krappmannové z Univerzity Palackého v Olomouci a také Václavě Smetáčkové a Marii Smutné. Vznik překladu a regist iniciovali Luboš Dobrovský a Miroslava Jouzová.

² SOkA Kolín, Archiv města Kolína, bez inv. č. – gruntovní kniha sedadel v synagoze 1731–1783 (Kolín 76).

³ O požáru se zatím mimo interní židovské prameny nepodařilo najít žádné zmínky.

⁴ Heb. výraz *pinčas*, v množném čísle *pinchasim*, pochází z řeckého *pinax*, pl. *pinakes*,

Zmíněný požár, který vypukl v noci 23. sivanu 489 (z 19. na 20. června 1729), poničil i synagogu a také židovskou radnici, v níž shořely zde přechovávané „knihy a spisy představenstva obce“ a „knihy zdejších představených“ (tamtéž). Bylo tedy nutno založit knihy nové, a proto také nejstarší dochované *pinkasim* – tj. oficiální úřední knihy, registry, protokoly – kolínské židovské obce pocházejí až na jedinou výjimku z doby po tomto požáru. Kromě archiválie, jejíž obsah zde poprvé publikujeme, jsou dnes všechny uloženy v Archivu Židovského muzea v Praze (dále Archiv ŽMP). Chronologicky řazeno jsou to: Kniha představených obce,⁵ 1729–1740, Archiv ŽMP, fond Kolín, b. č. (inventář č. 6), 124 fols. (popsána jen malá část, asi 40 záznamů celkem); Zasedací protokol, 1751–1772, Archiv ŽMP, fond Kolín, inv. č. 86.214, 187 fols. (arabská foliace má 190 fols.);⁶ Zasedací protokol, 1766–1778, inv. č. 86.213, 232 fols.⁷ Tyto knihy obsahují rozhodnutí představenstva ve věcech veřejného zájmu, obecní stanovy (heb. *taḡanot*), směrnice pro činnost obecních orgánů a institucí, finanční záležitosti včetně půjček a dluhů obce, vymezení povinností obecních funkcionářů a zaměstnanců, stanovení jejich platu ad. Zachovala se také kniha protokolů z projednávání občanských a obchodních sporů mezi příslušníky obce či s Židy odjinud, které měli představení jakožto nejnižší soudní instance pravomoc rozhodovat: Judiciální protokol, 1768–1783, Archiv ŽMP, inv. č. 13.325, 143 fols. Pinkas pohřebního bratrstva, Archiv ŽMP, inv. č. 13.631, který pochází již z 80. let 17. století (a byl veden po dalších dvě stě let), byl tedy zjevně uchováván na jiném místě.⁸

Na některé z těchto dochovaných archiválií, ale i na další nedochované úřední knihy odkazuje i zde zpracovávaný pramen, například na knihu představeného měsíce obce (*pinkas parnas ha-ḡodeš*, zkráceně *pinkas phḡ*) a knihy představených obce (*pinkas ḡsinej kabal*, *pinkas ḡḡ*), knihu příjmů a výdajů představených synagogy (*pinkas ḡoša' ot we-bachmasot*), knihu daní

votivní destička či povoskovaná psací destička. K transkripci hebrejského textu viz poznámku na s. 67.

⁵ Ke struktuře a fungování obecní správy a funkcí představenstva v 60. letech 18. století viz Jakobovits, „Jüdisches Gemeindeleben“, zejména s. 332–335. Pro studium daného období je zásadní celý článek a budeme se na něj i nadále mnohokrát odvolávat. Pro starší období viz Petr, „Nejstarší židovská kniha“, s. 23–26.

⁶ Datace dle archivního popisu, kniha ale obsahuje i o něco mladší záznamy.

⁷ Z tohoto rukopisu, který označuje jako „Monatshalterbuch“ (kniha předsedy měsíce), vychází Jakobovits ve svém článku „Jüdisches Gemeindeleben“, viz tam s. 363, pozn. 1.

⁸ Soupis archiválií ke kolínské obci provedla Věchetová, *Vývoj*, s. 13–18; přehled materiálů v SokA Kolín Miškovská, „Prameny k dějinám Židů“.

(*pinkas de-masim*), knihu úvěrové pokladny (*pinkas de-halwa' a*), knihu přísežných písařů obce (*pinkas ne' emanim*) a knihu pozůstalostních inventářů obce (*pinkas infentar de-kek*).⁹ Počátek systematického vedení obecních *pinkasim* je datován nejpozději do poloviny 16. století. Je kladen do souvislosti s „novými administrativními iniciativami raně moderních států“¹⁰ a povinnost vést různé úřední knihy i způsob jejich vedení a ukládání bývají zakončeny ve stanovách obcí.¹¹ Následující text je pokusem o analýzu jednoho takového pramene.

2. Gaba'im a jejich agenda

„Kniha zdejších představených“ je oficiální úřední kniha, kterou vedli správci synagogy, jimž se hebrejsky říká *gaba'im de-mata* – v aškenázské výslovnosti *gaboim de moso* – a v jidiš *šulfotre*.¹² *Gaba'im*, jimž byli v Kolíně voleni vždy čtyři vážení a učené muži, se měsíčně střídali ve funkci „předsedy měsíce“ (heb. *parnas ha-ḥodeš*). Ten po dobu svého úřadování spravoval finance synagogy, tj. dobročinný fond (*kupat sedaka*), předsedal jednáním, a pokud byla praxe analogická rozhodování obecního představenstva, měl v případě nerozhodnosti hlasů patrně též poslední slovo.¹³ *Gaba'im* byli pověřeni správou synagogy a synagogálního náčiní a organizovali chod bohoslužeb a dohlíželi na něj, podobně jako na činnost a fungování špitálu-chudobince (heb. *beḳdes*) a polosoukromých náboženských spolků a bratrstev. Byl jim svěřen výběr poplatků a příspěvků do dobročinného fondu, z něžž pokrývali péči o chudé a cizí Židy a financovali nutné výdaje, např. na opravu synagogálního vybavení. Zodpovídali také zjevně za fondy *Ner tamid* (heb., dosl. „věčné světlo“) a *'Asara batlanim* (heb. dosl. „deset

⁹ Odkazy viz v rejstříku, *sub* úřední knihy.

¹⁰ Viz Litt, „Pinkassei Kahal“, s. 511–512, a Berkovitz, *Protocols of Justice*, vol. 1, s. 5–6.

¹¹ Srov. Litt, *Jüdische Gemeindestatuten*, např. stanovy halberstadtské obce (1741), s. 115, par. 1 (psaní protokolů z jednání), 116, par. 12 (uložení starých *pinkasů*), 118, par. 23 (evidence nemovitých zástav).

¹² Hebrejský kořený *gbj* či *gb'* znamená „vybírat“, „inkasovat“, též „zabavit“, „konfiskovat“ (Jastrow, *Dictionary of Targumim*, s. 206). Výraz *šulfotre* (něm. *Schulväter*), doslova „školní otcové“ (*šul* je jidiš název pro synagogu), se v prameni objevuje jedinkrát, a to v opisu německých dokumentů v záznamu č. 383. Výraz *gaba'im* má více možných převodů (správce, pokladník), zde ale dávám přednost tomuto.

¹³ Jakobovits, „Jüdisches Gemeindeleben“, s. 333. Následující popis agendy představených vychází jak z pramene, tak z Jakobovitsova článku, s. 349–353.

zahalečů“)¹⁴ a různými cestami – finančními příspěvky, půjčkami, pronájmy sedadel, v krajních případech i zástavami synagogálního vybavení – se pro ně snažili opatřit dostatek prostředků.

Gaba'im měli také určitou základní judičiální pravomoc: na základě ověření listin či ústních svědectví mohli uznávat a evidovat vlastnická práva či dlužní nároky k sedadlům, chápaným jako nemovitost, a tyto „tituly“ pak nechávali přísežnými písaři zapsat do své knihy.¹⁵ Zástavy (hypotéky) sedadel byli povinni ohlašovat předsedovi měsíce obce, který je měl naopak informovat o relevantních dlužních pohledávkách evidovaných v jeho knihách. Evidenci držeb sedadel vedli již ve starším zničeném pinkasu, na který přítomný pramen několikrát odkazuje. Nejstarší obdobné archíválie, které jsou hebrejsky označovány jako *pinkasej mekomot* (dosl. „knihy míst“), z dalších českých a moravských obcí pocházejí zhruba z 2. poloviny 17. století a analogicky mohlo tudíž jít o obdobně starý pramen. Koupě a zástavy sedadel byly ve starší době současně zanašeny také v židovské knize (1598–1729) vedené na městské radě a svá právní porřízení si Židé nechávali vkládat i do trhových knih vedených toutéž radou pro křesťanské obyvatele.¹⁶

Od 60. let kolínští *gaba'im* na sedadlech příslušníků obce stále častěji zajišťovali jejich dluhy jak vůči soukromým osobám, tak vůči obecním institucím, zejména vůči nové úvěrové pokladně zřízené roku 1767 (bývá tu označována jako „nová“, k odlišení od své předchůdkyně z r. 1755). V případě nesplácení dluhů mohli místa zabavit a vydražit. *Gaba'im* svou agendu prováděli samostatně či v součinnosti s dalšími obecními orgány, podléhali ale nicméně představeným obce i vrchnímu rabínovi, jemuž, jak píše Jakobovits, měli k ověření předkládat své knihy a účty. Spolupráce mezi *gaba'im* a dalšími orgány obce byla ovšem poznamenána kompetenčními

¹⁴ Viz dále, s. 37, a též heslář, který obsahuje méně běžné pojmy, jež se v prameni vyskytují opakovaně. Jedinečné nezvyklé termíny jsou vysvětleny v poznámce u příslušné pasáže.

¹⁵ Jakobovits, „Jüdisches Gemeindeleben“, s. 349, tuto pravomoc zdá se neomezuje jen na synagogální sedadla, ale tento pramen téměř žádné jiné nároky neregistruje (výjimky představují záznam č. 134 a některé obecněji formulované dlužní vklady). K chápání sedadel jakožto nemovitého majetku viz Fleisch, „Aus dem Pinax von Tobitschau“, s. 258 (článek zpracovává obdobný pramen z Tovačova z let 1645–1730). Vlastní adjudikace nároků prováděli představení, někdy v součinnosti s rabínem, viz např. záznamy č. 14 a 222 (podobně též v Tovačově, Fleisch, tamtéž, s. 264).

¹⁶ Petr, „Nejstarší židovská kniha“, s. 9 a pozn. 20 a 21.

spory.¹⁷ Ve své činnosti se *gaba'im* řídili nejenom stanovami a zvyklostmi obce a halachickými zákony, ale též příslušným zákonodárstvím nežidovským a policejním řádem pro kolínské židovstvo z let 1708 a 1741.¹⁸

3. Obsah, datace a forma rukopisu

Výše nastíněné různorodé funkce *gaba'im* se odrážejí v dvojdomosti obsahu rukopisu: obsahuje jak záznamy ke správě synagogy, dobročinného fondu apod. (v zásadě fols. H1a–H15a, fol. A4r, okrajově i jinde), tak i vlastnické a dlužní vklady k jednotlivým sedadlům (fol. H129b–H248a). Pouze tato druhá část je tedy „gruntovní knihou“, v níž je zaneseno 418 vkladů titulů k jednotlivým synagogálním sedadlům. Všechny záznamy v prameni jsou úředními protokoly z jednání *gaba'im*.

Obojí agendu zachycuje hebrejským písmem psaná část rukopisu pro rozmezí necelých čtyřiceti tří let mezi lety 1730 a 1783¹⁹ a představuje v tomto ohledu velice poučný, i když ve svém žánru nikoli ojedinělý pramen. Umožňuje nám blíže proniknout do struktury a administrativy židovské komunity v Kolíně, její ekonomické situace i náboženského a společenského života a také, bezděčně či mimochodem, i do jejích zvyklostí a mravních standardů a částečně i do jazykové reality jejích příslušníků. Proměny všech těchto hodnot můžeme navíc – alespoň v úzkém výřezu – sledovat během necelého půlstoletí, které bylo v mnoha ohledech kritické a přelomové. Jako jakýmsi pomyslným oknem jím můžeme nahlédnout do fungování synagogy či náboženských spolků. Pomáhá nám lépe pochopit i pojetí a praxi donací synagogálního náčiní. Některé z darovaných předmětů (opony a pláštiky) se navíc dodnes dochovaly v Židovském muzeu v Praze, a nyní jsou tak znovu propojeny se svými donačními záznamy, v nichž si jejich dárci vymínají, jak bude s věcí nakládáno a kdy má být používána. Rukopis je též cenným zdrojem informací pro genealogii a zejména v kombinaci se starší archiválií zpracovanou Stanislavem Petrem a s dalšími materiály, jako jsou soupisy z let 1724 a 1793 či výše zmíněný pinkas pohřebního

¹⁷ Po nějakém ověřování rabínem není v tomto prameni ani stopy. K třenicím mezi *gaba'im* a představenými i rabínem viz Jakobovits, „Jüdisches Gemeindeleben“, s. 349 ad.

¹⁸ Věchetová, *Vývoj*, s. 40–41. K dohledu a intervencím gubernia do správy kolínské obce, jakož i k jejím vztahům s jejím nadřízeným orgánem, zemským židovstvem (*Landesjudenschaft*), viz průběžně Jakobovitsův článek.

¹⁹ Německy psané záznamy na fol. 87r–A14 jsou datovány 1784 a 1785.

bratrstva, může přispět k velice kompletní rekonstrukci rodinných vztahů v kolínské obci.

Kniha o rozměrech 330 × 215 × 85 mm je svázána v původní kožené vazbě²⁰ a z „hebrejského“ konce svazku je foliována původní hebrejskou foliací. Tato foliace – kvůli odlišení od jejího arabského protějšku ji značíme písmenem H před číslicí – je jen částečná: zhruba od folia 129 byla prováděna průběžně pouze dle potřeby, tj. sahá jen jeden list za hebrejským písmem popsanou část knihy a dále není vedena. Dle této hebrejské foliace má kniha [3], 1–28, 30–120, 123–133, 133bis–249, [118] fols. (do nečíslovaných listů počítáme i předsádky). Vakátní jsou v hebrejsky foliované části fols. [H001a–b], [H002a], H15b–H129a a H249a–b. Chybí vakátní fol. H29, které bylo až na nepatrný zbytek vytrženo, a rovněž vakátní fols. H121–H122. Mladší arabská foliace – pro odlišení ji značíme písmenem A – je vedena opačným směrem (tj. „po latinsku“) takto: 2–85, 87–112, 114–154, 156–250, 253–342, 344–374 fols. (foliován celý korpus mezi oběma deskami, tj. včetně předsádek). Chybí fols. A1, A86, A113, A251–A252 (= H121–H122), A343 (= H29). Číslo 155 bylo snad vynecháno z číslování.²¹ Vakátní jsou zde fols. A2r–v, A3v, A4v, A4v–A7v, A14v–A122v.

Dnes má rukopis 367 dochovaných folií, z nichž je ale popsána jen menší část, přibližně 140 fols. (tj. fols. [H002b], [H003a–b], H1a–15a, H129b–H248b; A3r, A4r, A8r–A14r). S výjimkou folia A3r – tedy sekundárně vytvořeného titulního listu, který knihu definuje jako *Hebraisches Buch* – a fols. A8r–A14r, která jsou všechna psána kurentem a německy, je naprostá většina záznamů rukopisu psána polokurzivním, někdy již kurzivním aškenázkým hebrejským písmem.

4. Jazyk rukopisu

Je-li písmo rukopisu hebrejské, neznamená to ještě, že by i jeho jazykem byla hebrejšтина. Jazyk pramene odpovídá označení, s nímž pro tento jazyk přišel Uriel Weinreich: *nusah kil' ajim*, tj. hybridní či smíšený sloh židovských písařů, který charakterizuje oficiální formální dokumenty z celého

²⁰ Na hřbetě je opatřena dvěma štítky: jedním s černým razítkem provedenou značkou „76“ a s červeným razítkem „Kolín“, druhým s rukou psaným číslem „85“. Na „latinském“ přideštití je rukou a červenou tužkou nahoře vepsáno č. 76, dole modře psacím písmem Kolín a škrtnuté tužkou psané č. 84.

²¹ Vzhledem ke stavu knihy a sevřenosti vazby nebylo možné ověřit sklad složek.